

Gömöri György

Lapok egy hosszú barátság történetéből

Számtalan találkozás és beszélgetés, 58 levél és 15 kártya, illetve képeslap – ez Wiktor Woroszylskivel való barátságom summája. Wiktornak, legjobb tudomásom szerint, csak két magyar barátja volt: Kerényi Grácia, a másik meg én. Mivel ez a sűrű könyvküldésekkel tarkított barátság negyven éven át tartott, sokat mond el a korról, és gondolom, kettőnk érdek- és dacszövetségéről is.

Első találkozásunk Wiktorral 1953 őszén nem hagyott mélyebb nyomot egyikünkben sem. Inkább protokoll-jellege volt: engem, aki a Lengyel Írószövetség vendége voltam Varsóban a Magyar Írószövetség ösztöndíjával, valakinek be kellett mutatnia a fiatal, de már országos hírnévű költőnek, aki éppen Moszkvából, a Gorkij-íróiskolából jött haza pár hetes szabadságra.

Egy belvárosi kávézóban találkoztunk. Sötétszőke, szemüveges, sápadt arcú fiatalemberre emlékszem, akinek szlávos arcvonásai inkább orosz, mint lengyelt sugalltak – persze tudtam, hogy Wiktor Grodnóban (Fehéroroszországban) született, onnan repatriált a háború után. Barátságosan, de némi távolságtartással fogadott – Moszkvában megszokhatta, hogy új ismerősnek az ember nem mondja meg őszinte véleményét. De nem is nagyon politizáltunk ez alkalommal: évekkel később Wiktor már csak egyetlen dologra emlékezett első beszélgetésünkéből. Amikor ő udvariasan megkérdezte, hogyan ízlik a lengyel konyha, én túl őszinte ifjúként közöltem vele elég lesújtó véleményemet a varsói gasztronómia remekeiről. (Különösen megfogott egy olyan étel, amit az Írószövetség kávéházában „főzelékcsozor” címen lehetett rendelni). Wiktor ezen kissé megütődött, de pár év múlva, amikor már megismerkedett három-négy nyugati ország konyhájával, kezdett igazat adni a dús hajjú és kissé szemtelen magyar fiatalembernek, aki akkor voltam.

Következő találkozásunk sokkal drámaibbra sikerült. Bár Woroszylski a lengyel küldöttség tagjaként egyszer már járt Magyarországon az 1949-es Világifjúsági Találkozó idején (írt is róla egy elég rossz szocrealista verset), úgy hozta a sors, hogy 1956-ban újra Budapestre kellett látogatnia. Mint később kiderült, ezt annak köszönhette, hogy korábban Jugoszláviába készült tanulmányútra, és a *Nowa Kultura* című lap szerkesztőségében egyedül neki volt érvényes útlevele, így esett rá a választás, hogy tudósítson a „magyar eseményekről”. Október 29-én, az első lengyel segélyszállítmánnyal repülőgépen érkezett Budapestre, és vérbeli újságíróként elég hamar tájékozódott: Magyarországon antisztalinista, tehát demokratikus szocialista forradalom zajlik, a nép szabadulni szeretne a szovjet gyámságtól és a merev egypártrendszerrel. (Lengyelországban egyébként sohasem szüntették meg az összes pártot, jóllehet 1956-ig ezek a demokratikusnak álcázott pártocskák csak mint nagyon „csendes társak” léteztek az Lengyel Egyesült Munkáspárt árnyékában). Wiktor úgy látta, a korábbi magyar fejlemények hasonlóak voltak a lengyel reformmozgalomhoz, azzal a különbséggel, hogy míg Gomulka megválasztották első titkárnak, és ő képes volt jobb belátásra bírni a kezdetben ordító-fenyegető Hruscovot,

Budapesten erre nem volt lehetőség, mert Nagy Imrének október huszonegyediké hajnaláig semilyen meghatalmazása, illetve tényleges hatalma nem volt, s a magyar sztalinista pártvezetés bele tudta rángatni az átalakulás forgatókönyvébe a szovjet csapatokat. Woroszylski, aki moszkvai tapasztalatai révén maga is „revizionista” lett, eleve rokonszenvvel közeledett a forradalmasodott magyarokhoz, percig sem fogadta el a hivatalos propaganda „nyugati pénzen szervezett ellenforradalom” című hazug verzióját.

Mindezt nem tudnánk, ha Wiktor Woroszylski nem kezdett volna naplót vezetni, amelyben Budapestre érkezésétől fogva feljegyezte a fontosabb híreket és eseményeket. Ez a *Dziennik węgierski* (Magyarországi napló), amit több nyugati nyelvre is lefordítottak, s amely már magyar számszótban megjelent Kerényi Grácia fordításában, alapozta meg Woroszylski nemzetközi hírnevét, hiszen ő volt az egyetlen „szocialista” országból érkező ismertebb újságíró, aki megpróbált tárgyilagosan beszámolni a Magyarországon történekről. Egyszer majd talán valaki összehasonlíttja Woroszylski naplóját az akkori-ban ugyancsak Budapesten tartózkodó jugoszláv író, Dobrica Csošzics feljegyzéseivel, és fogja látni, utóbbi csak addig támogatta a magyar forradalmat, amíg azt Belgrád aktuális politikai érdekei megkívánták. Wiktornak, bár magát akkor még kommunistának tartotta, nem voltak ilyen megmondolásai, s a *Napló* első fele 1956 novemberében még nyomtatásban meg is jelenhetett a *Nova Kulturában*, csak akkor tiltották be a teljes szöveg közlését, amikor már kezdett kínos lenni Gomulkának, hogy a lengyel közvélemény mennyire a magyarok oldalán áll, s mennyire szeretne tenni valamit a magyarok érdekében.

1956 novemberében Hanka Adamiecka közvetítésével újra találkoztunk. Hankát a *Sztandar Mlodych* nevű lap, az akkori magyar *Szabad Ifjúság* című lap testvérlapja küldte ekkor Budapestre, főleg azért, mert már járt ott korábban, ugyanannak az évnak a nyarán. Már ekkor megismertem és meg is szerettem ezt a puha arcú, szőke lányt, aki már első találkozásunkkor oly szenvedélyesen szidalmazta a szovjetpárti konzervatívokat a lengyel kommunista vezetésben. Most, amikor újra megjelent Pesten, a Szikra Nyomdában találkoztunk október 28-án éjjel, ahol éppen a napilappá átalakult *Egyetemi Ifjúság* első példányait nyomtattuk. Telefonszámot cseréltünk, és valamikor november negyediké után Hanka fel is hívott, méghozzá egy kéréssel. Tudja, hogy ismerem Woroszylskit, megtenném-e, hogy kalauzolom egy kicsit a városban? Beszél ugyan németül és oroszul, de mégis jobb, ha van egy magyar tolmácsa, illetve alkalmi idegenvezetője.

Természetesen vállaltam. Annál is inkább, mert a második szovjet beavatkozást követő két héten furcsa kettős hatalom jött létre Budapesten, és a Kádár-csoport (amelyiket, miután a harcok elcsitulak, szovjet páncélcsoport szállítottak be a parlamentbe) még túl gyönge volt ahhoz, hogy elzárkózzon a tárgyalásoktól a forradalomhoz hű szervek egyikével-másikával, például a munkástanácsokkal. Sem ezeket, sem az egyetemistákat még nem lehetett nyilván „ellenforradalminak” minősíteni. Sőt, november tizedike táján megjelent az utcákon az ún. „háromszínű plakát”, amelyik állást foglalt a szocialista vívmányok mellett, ugyanakkor a szovjet csapatok mielőbbi távozását követelve. Ezt a plakátot az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, tehát a mi egyetemi szervezetünk is aláírta, s miután Wiktor látta a plakátot, szerette volna megtudni, kik állnak mögötte, mennyire blöffölnek annak a „fegyver erőkre” is hivatkozó szerzői. Már nem tudom, ki igazított útba, de valakitől megkaptam a „nemzetiszínűek” tartózkodási helyét és elhatároztam, hogy Wiktor (akiben teljes mértékig megbízom) elviszem hozzájuk.

Erre (Wiktor naplójának tanúsága szerint) november 11-én, vasárnap került sor. Kihalt utcákon járkáltunk, az Üllői út tájékán, mert meg akartam mutatni Wiktornak a korábbi harcokban elhíresült és belövésektől megsérült Kilián laktanyát. Az egyik mellékutcában (Tűzoltó utca?) aztán félelmetes látvány fogadott: az utca kövezetén, kifacsart tagokkal, saját tankjuk által a kövezetbe lapítva láttuk több szovjet katona holttestét. Ezt később

Wiktor meg is írta a *Magyarországi napló* befejező részében, karcolatként, „Győztesek” címen. Utána még betértünk a Bakáts téri templomba, és megnéztük a frissen hantolt sírokat a templom előtti téren. S végül megtaláltuk – úgy emlékszem, a Veres Pálné utcában, egy diákszállóban – a „háromszínű plakát” szerzőit. Közülük csak két névre emlékszem: Ádám György és Fekete Gyula. Elég kelletlenül és aggodalmasan fogadtak: ugyan kitől tudtam meg, hogy hol rejtőznek? Mindenesetre Wiktor erről a látogatásunkról nem írt kinyomtatott naplójában, talán azért, hogy fedezze a plakát szerzőinek kilétét. Bár Fekete Gyulát azért később az ún. „kis íróperben” harmadmagával felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, nem tudom, a „nemzetiszínű plakát” kinyomtatása szerepelt-e a vádpontok között?

A *Magyarországi napló*ban van egy fejezet „Egy öreg ember” címmel. Ez az öreg magyar író nem más, mint Déry Tibor, akit én közvetítettem Hankán át Wiktornak. Oly módon, hogy megadtam a telefonszámát, de az is lehet (erre már csak homályosan emlékszem), fel is hívtam utána Déry Tibort, hogy beajánljam hozzá azt a lengyel újságíró, aki majd fel fogja keresni. (Egyszer, korábban, már jártam Budán Dérynél, tehát megvolt nekem a címe és a titkos telefonszáma.) Ennek csak azért van jelentősége, mert Dérynél jártában Wiktor megkapta tőle a *Nikit*, ennek a nagy port felvert kisregénynek egy példányát, amit a lengyel újságírók kiutasítása után Magyarországról, 1956. november 11-én magával vitt Varsóba és lefordított magyarra. Későbbi levelezésünkben szó van erről a közvetítésről, amit a *Niki* évekkel későbbi (párizsi!) lengyel nyelvű kiadásakor Wiktor jelentős fegyvernyeknek könyvelt el.

Miután visszatért Varsóba, Wiktor tovább dolgozott a magyarok érdekében: a Lengyel Írók Szövetségének 1956. decemberi kongresszusán mondott beszédében a magyarok melletti kiállást kérte írotársaitól. Mint szemtanúnak, teljes hitele volt szavainak, és a *Nowa Kultura* című hetilap 1956. december kilencediki számában így számolt be erről az eseményről: „[Woroszyński] szívből jövő tiltakozása minden igazságtalanság ellen, anélkül, hogy engedményeket tett volna a »taktikai óvatosság«-nak, elnyerte minden jelenlévő lelkes támogatását.” Jóllehet én ebben az időpontban már Oxfordban voltam, első leveleimet onnan Hanka Adamieckának, nem Wiktornak írtam. Viszont 1957 májusának végén, akkortájt, amikor már mint kutató diák beköltözhettem a St. Antony’s College-ba, mégis írtam Woroszylskinek, elpanaszolva, hogy Hanka hosszabb ideje hallgat, nem válaszolt legutóbbi levelemre. A válasz a *Nowa Kultura* levélpapírján érkezett, június 7-i keltezéssel. A levél szövegét először itt közlöm magyarul.¹

„Kedves Jerzy,

Leveledet, amelyben a többi közt arról írsz, hogy Hanka, nem tudni miért, hosszabb ideje hallgat, éppen Hanka temetésének a napján kaptam meg. Tragikus halálának dátuma június elseje, negyedikén temettük őt a Powązkiban.²

Hallottam, mi történt veled – örülök, hogy sikerült letelepedned Oxfordban, sikert kívánok a jövőhöz. Sajnos nem tudom, milyen lehetőség van arra, hogy Lengyelországba látogass – mindenesetre sem a mi szerkesztőségünk, sem az Írószövetség ebben az ügyben nem tud mit tenni. Lenarttal nem vagyok kapcsolatban, egyébként sincs már a ZMS élén.³

1 Lengyelül megjelent a katowicei *Śląsk* című folyóirat 1994/10. számában.

2 Varsó legnagyobb temetője.

3 Józef Lenartról van szó, varsói ismerősömről, aki 1953-ban a ZMP (Kommunista Ifjúsági Szövetség), később a ZMS egyik vezetője volt.

Az Irodalmi újságot nem láttam⁴, lehet, hogy nem jutott el hozzánk. Ha elküldenéd, megpróbálnám megismerni, bár valószínűleg nem tudnánk informálni olvasóinkat lapotokról. Jóllehet a körülmények, amelyek között dolgozunk, összehasonlíthatatlanul jobbak, mint a magyarországiak, mégis bizonyos tekintetben elég nehezek.

Még egyszer minden jót kívánok neked és társaidnak és szívélyes üdvözetemet küldöm,
Wiktor”

A „nehéz körülményekről” már 1957 decemberében magától Wiktortól értesültem. Hosszabb nyugat-európai útja során, életében először, ekkor látogatott el Angliába és azonnal felhívott Londonból. Ez volt vele a harmadik, eléggé érzelmes találkozásom – megöleltük egymást és hosszan beszélgettünk szállodai szobájában.

Főként információkat cseréltünk – akkor már Varsóban túl voltak a *Po Prostu* című bátor hangú lap betiltásán, és nyilvánvalóvá kezdett válni, mennyire behatároltak és részlegesek a Gomulka-féle reformok. Úgy emlékszem, Gomulka egy felszólalásában támadta a „revizionista” írókat, köztük név szerint Woroszylskit. Ő ennek ellenére párttag maradt, más írókkal együtt majd csak 1966-ban, a Kolakowski-ügy kapcsán adta vissza párttagsági könyvét. Most Londonban elmondta nekem, hogy bár Hanka öngyilkossága (a „tragikus halál” legtöbbször ezt jelenti) személyi okokra vezethető vissza, bizonyára szerepet játszott benne mélységes csalódása, amikor Wiktor magyarországi tudósításai mellett az ő „magyarbarát” cikkeit is betiltották. És mondott még valamit, amit igazán tudtam értékelni: bár egyetlen régi lengyel emigránssal sem találkozott, a londoni lengyel követséggel közölte, hogy velem mindenképpen találkozni akar. (Lehet, hogy akkor, abban a magyarbarát légkörben a követségnek sem volt ez ellen különösebb kifogása.)

Woroszylski még lapjának szerkesztőjeként indult Nyugat-Európába, de nem sokkal azután, hogy hazaért, leváltották. Második (1958 májusából kelt), géppel írt levelében már azt kéri, leveleimet otthoni címére küldjem. És érdeklődik, hogy tetszett azóta megjelent kis könyve, a *Kegyetlen csillag (Okrutna gwiazda)*, amibe bele tudott csempészni pár részletet magyarországi naplójának befejező részeiből. (Ezt a könyvet már korábban rendben megkaptam, Wiktor ajánlásával: „*Íme itt a könyvecském, ami végre megjelent...más újságom nincs.*”) Végül: sajnos nem tudott nekem szerezni Gombrowicz újra kiadott könyvéből – a *Ferdydurkét* pillanatok alatt szétkapkodták.

Eltelt majdnem egy év, amíg újabb, ezúttal kézzel írott levelet kaptam Wiktortól. 1959. április 30-án azzal kezd, mennyire örül annak, hogy lefordítottam tőle pár karcolatot az *Irodalminak*, és büszkén közli, hogy ebből az új könyvéből már németre és franciára is fordítottak, és készül az angol fordítás is. Összeállított egy új kötetet verseiből, de nem tudni, mikor adják ki – ezenkívül ezt-azt fordított oroszból, a többi között Paszternák-verseket. Korábban kértem tőle pár könyvet, ezek közül küldi Miron Bialoszewski verseit. Ne törődjek a könyvszerzés, illetve -küldés költségeivel, majd ha kell neki is valami, nem szégyell ő se kérni. Ez hamarosan megtörtént, és kialakult közöttünk egy, a rendszerváltásig tartó tetemes könyvcserre kapcsolat. Ha nem postán küldtem, 1963-tól kezdve már vittem is magammal Lengyelországba könyveket, lengyel emigráns és más nyelvű kiadványokat, amelyekre Wiktor igényt tartott.

1960. március 27-én géppel íródott Varsóból Wiktornak egy olyan levele, amit szeretnék teljes egészében közölni, mert visszautal az 1956-os magyarországi élményeire:

„Kedves György, nagyon köszönöm leveledet és a könyvet. Különös sorsa van a fordításoknak. A Niki szövegét 56 novemberében kaptam a szerzőtől, a Budapestről való távozásom előtti napom;

4 Az *Irodalmi Újság* – miután Magyarországon a forradalom után megszűnt – 1957-től 1962-ig Londonban jelent meg. Itt közöltem később (1959-ben) szemelvényeket Woroszylski prózájából és magyar vonatkozású verseiből (1962, 1964).

a táskámban volt akkor is, amikor Szegeden a kémelhárítók letartóztattak és pár órán keresztül kihallgattak. Varsóban átadtam az eredetét az általam is ismert fordítónőnek [Camilla Mondralról van szó. G. Gy.] azzal az elképzeléssel, hogy részletekben közlöm az egészet a Nowa Kulturában – akkor még ez lehetséges volt, például kinyomtattuk Déry híres felszólalását a Petőfi Körben stb. Sajnos [a fordító] nagyon sokáig dolgozott rajta, és mire befejezte, a helyzet alapján megváltozott: ezt a regényt Lengyelországban már nem lehetett kinyomtatni. És most, pár évvel később, megkapom a Niki lengyel nyelvű kiadását külföldről!⁵ Megértheted, hogy örülök. Az örömhöz, amit az alapvető oknál fogva érzek, hogy ez a remek könyv eltalál a lengyel olvasóhoz, még hozzájárul saját elégtételelem, hogy ebben kicsit nekem is részem van, mert a fordítás abból a szövegből készült, amit a szerzőtől kaptam és elhoztam Magyarországról.

Hogy mi újság nálunk, majd Jurek Sito biztosan elmondja neked. Általában nincs ok a vidámságra. Nálam semmi újság – sehol sem vagyok állásban, ülök otthon, kicsit írok a fiókomnak, kicsit meg, hogy pénzt keressek. Lehet, hogy pár hónapon belül végre megjelenik új (nagyon megvágott) verseskötetem és pár gyerekkönyvem – ezeket mind azonnal elküldöm Neked. Azt a Baczynskit,⁶ amit kértél, szintén elküldöm – de még mindig nem jelent meg. Hálás lennék neked, ha megküldenéd (természetesen nem postán, mert akkor nem jön meg) oroszul a Doktor Zsivágót – nálatok gondolom nem oly nehéz megszerezni. Hogy utazhatok-e idén Nyugatra, nem tudom – szeretnék, de ez nem az én kedvemtől függ. Meglátjuk. Ha valamilyen utazásra sor kerül, értesítelek. S hogy áll a Te utazásod hozzánk? Szívvelyes üdvözléssel – Wiktor”

A fenti levél, úgy hiszem, azért is érdekes, mert bár Wiktor levelezésünkben következetesen „virágnyelven” értekezett, s bár itt sem említi a Déryt fordító Mondral asszony nevét, nem akarván őt bajba hozni, bizonyos dolgokról sokkal nyíltabban ír, mint egy hozzá hasonló helyzetben lévő magyar író ezekben az időkben. Tehet célzást a lengyel cenzúrára, és kérhet tőlem olyan könyvet, amit az akkori magyar sajtó mint „szovjetellenest” elítélt és nem engedett be az országba. Ez azzal a jól ismert ténnyel függ össze, hogy 1956 után, egészen az 1963-as magyar amnesztiáig, a lengyel kulturális élet – minden megszorítás ellenére – sokkal szabadabban tudott működni, mint a magyarországi. Voltak persze itt is kivételek: míg a szovjet Gulágról Varsóban egyetlen könyv sem jelenhetett meg (túl sok lengyelnek volt erről személyes tapasztalata!), Budapesten már 1962-ben megjelenhettek az „öskommunista”, volt szibériai fogoly Lengyel József megrázó története i lágerélményeiről.

1961 és 1963 közt könyvcsera-megállapodásunk jól működött Wiktorral. Kapott tőlem Kafkát, Camus-t és Apollinaire-t, én meg tőle munkámhoz szükséges lengyel könyvújdonságokat. Mint egyik levelében említi, a tőlem kért francia nyelvű könyvek nagy részét továbbküldte valakinek, aki „nem tud lengyelül”, viszont megtanult franciául, s az illető maga is költő. Később megtudtam, kiről van szó: Wiktor Gennadij Ajgi csuvas költőnek küldte tovább a tőlem kapott könyveket. Vagyis jól működött a nemzetközi költőszolidaritás. Ezeken kívül bizonyos nyugati könyvújdonságok nagyon is érdekelték Wiktor – 1962. június 22-én datált levelében például kéri tőlem Sinkó Ervin *Egy regény regénye* című művének német fordítását –, a *Roman eines Romans* megjelenésére én hívtam fel lengyel barátom figyelmét. Mivel kapcsolatban voltam Sinkó német kiadójával, küldtettem egy példányt a könyvből Wiktornak. Kicsit megkésve, de 1963. március 16-i levelében nyugtázza, hogy Sinkó könyve megérkezett, és már el is kezdte olvasni.

5 A Niki, a fordító nevének feltüntetése nélkül, Gustaw Herling-Grudzinski előszavával megjelent az emigráns *Instytut Literacki* kiadásában.

6 K. K. Baczynski (1921–1944) lengyel költő, a varsói felkelés hősi halottja. Összegyűjtött verseit csak 1961-ben adták ki.

A könyvküldések mellett a „magyar téma” is gyakran jelen van levelezésünkben. 1962 márciusában például Woroszylski családjával Bulgáriába utazik nyaralni, és mivel vonattal utaznak, néhány órát Budapesten tölt. Erről is beszámol egyik levelében, megjegyzi, hogy csak a budapesti pályaudvar környékén sétálgatott és benézett pár üzletbe, ahol – úgy látja – viszonylagos árubőség van. De senkivel sincs ideje találkozni, s így nem kommentálja a politikai helyzetet sem. Később számos alkalommal megfordul Magyarországon, egyszer közös képeslapot írnak nekem Kerényi Gráciával, de sokáig nem esik szó köztünk 1956-ról.

Illetve mégis esik, oly módon, hogy amikor 1963 nyarán (menekült útlevéllle!) módom nyílik ellátogatni Varsóba, és ott Wiktoréknál lakom, Woroszylski összehív baráti beszélgetésre egy-két újságíró, akik, 56-ban szintén ott voltak Budapesten. Rajta keresztül ismerek meg olyan írókat is, mint a varsói Jacek Bochenski és a poznani Marian Grzeszczak, és újra látom pár éve Párizsban megismert költő barátomat, az elragadóan kedves Zbigniew Herbertet is. De ezután a látogatásom után kapcsolatunkat pár évig megint csak a levelezés jelenti, mert én átmegegyek Amerikába két évre, ő pedig Majakovszkij-életrajzán dolgozik, és tőlem főleg Nyugaton kiadott orosz nyelvű könyveket kér. Mivel én ekkor kezdek komolyan foglalkozni Cyprian Norwiddal, akiről később könyvet írok angolul, Wiktorral folytatott levélváltásaink során gyakran sürgetek tőle Norwid-irodalmat. De érdekes módon az én Norwid-kutatásom bizonyos értelemben fedez engem a lengyel hatóságok előtt, 1966-ig (és még egy darabig utána sem) nem mint politikailag gyanús személyt kezelnek, hanem mint kivételesen merész külföldi irodalomtörténészt, aki akkora fába merte vágni a fejszét, amilyen Cyprian Norwid, a legnehezebben olvasható tizenkilencedik századi lengyel klasszikus. Arról nem beszélve, hogy Gomulka közvetlen munkatársa, Zenon Kliszko Norwid rajongói közé tartozik! Így hát mint elfogadott Norwid-kutató, éveken át minden alkalommal kapok vízumot Lengyelországba, amikor éppen kedvem támad Varsóba vagy Krakóba utazni.

1967-ben támad is kedvem. De még előtte, 1966-ban kitör a revizionista botrány Varsóban. Leszek Kolakowski filozófus a varsói egyetemen az elmúlt tíz év eseményeit elemző beszédet mond, és ebben súlyosan bírálja az egyre konzervatívabb Gomulka-rendszert. Kizárják a Lengyel Egyesült Munkáspártból, elveszti egyetemi katedráját, végül emigrációba kényszerül. A Kolakowski-ügy nagy tiltakozási hullámot vált ki az írók között. Wiktor engem erről részletesen tájékoztat Párizsból 1966. december 19-én írt levelében. Olyan jönevű párttag írók tiltakoznak a „pártvonal” ellen, mint Newerly, Strykowski, Bochenski, Konwicki, Wirpsza. Velük tart (illetve részben ő szervezi a tiltakozást) Wiktor is, akinek párttagságát a többiekkel együtt felfüggesztik, majd amikor nem hajlandó önkritikát gyakorolni, illetve tiltakozását visszavonni, kizárják a LEMP-ből. Ennek ellenére a hatóságok Wiktor párizsi látogatását már nem tudják megakadályozni, s mivel a nyugati lapok eléggé pontatlanul számolnak be a történekről, Wiktor fontosnak érzi, hogy engem a valóságnak megfelelően értesítsen a dolgok állásáról. Ebből a leveléből csak egy mondatot idéznék: *„Hát így élünk és hogyha leveleim Varsóból ritkán érkeznek és olyan színtelenek, ennek ez az oka. Kíváncsi vagyok, mikor látjuk újra egymást...”*

Kolakowskit 1967-es látogatásom során ismertem meg Varsóban, Wiktor vitt el hozzá. Bár ismertem korábbi kitűnő tanulmányait, igazából ettől kezdve követtem különös figyelemmel munkásságát, aminek végső eredménye az 1972-es angol nyelvű *A Leszek Kolakowski Reader*, a *Tri-Quarterly* című amerikai folyóirat különszáma lett. Ezt a filozófus George L. Kline-nel együtt szerkesztettem, minthogy engem jobban érdekeltek Kolakowski irodalmi, pontosabban kultúrtörténeti esszéi, mint szakfilozófiai értekezései. Ekkor kezdtem magyarrá is fordítani Kolakowski esszéit, amelyek a rendszerváltás előtt főként jugoszláviai magyar folyóiratokban jelentek meg. Miután Kolakowski 1969-ben

emigrált Lengyelországból, és végül Oxfordban telepedett le, Wiktor későbbi leveleiben gyakran van rá utalás, később pedig meg is látogatta filozófus barátját Angliában.

A jugoszláviai „kiskaput” nem csak én kezdtem használni a hatvanas évek elejétől kezdve (a „kiskapu” itt a Magyarországon nem közölhető, de Jugoszláviából oda bejutó írásokat jelenti), hanem mások is, így például Kerényi Grácia, aki már 1966-ban közölt a *Híd*-ban néhányat Woroszylski verseiből. Én főleg Wiktor politikai verseiből fordítottam, annál is inkább, mert ezek közül nem egy a magyarokról szól, egy éppen a Kádár János döntése alapján kivégzett Nagy Imréről. Ezt az *Ítélet* című verset Woroszylski 1958-ban írta, és hamarosan tudta is közölni Lengyelországban – az én fordításom a párizsi *Irodalmi újság* 1964/12. számában jelent meg először. Kerényi Grácia egyik levelében meg is pirongat érte, mert hát ha valaki *ilyen* verseket ír, akkor azt a magyar népi demokrácia kulturális politikája nem támogathatja kiadással! Tehát hogy én az ő hazai munkáját nehezítem Woroszylskit illetően.

Wiktornál egyébként a hetvenes években sok érdekes emberrel lehetett találkozni. Jacek Kurońt és Barbara Toruńczykot, a *Zeszyty Literackie* későbbi szerkesztőjét is nála ismertem meg, egy Norwid-konferencia alkalmával pedig Tomasz Venclovát, a kítúnó litván költőt és fordítót, Jozif Brodzskij barátját. Ami Wiktor nyugati látogatásait illeti, a Gierek-korszakban több ízben kijutott Párizsba és Angliába is, 1972-ben például meghívtam egy előadásra a cambridge-i szláv tanszéken, amit Wiktor oroszul tartott a huszadik századi orosz költészetéről.

Ezt sűrű levélváltás előzte meg, mert akkoriban még minden lengyel látogatonak külön meghívólevelet kellett küldetni. Úgy emlékszem, a végén valami oknál fogva Wiktor nem az én meghívólevelemmel, hanem Boleslaw Taborski Londonban élő lengyel költő és fordító levelével érkezett Angliába.

A hetvenes években többször jártam Varsóban, néha találkoztunk Wiktorral, de ekkori levelezésünk főleg kölcsönös könyvküldések körül forgott. 1975-ben egy kis filológiai szöveget adtam a *Więź* című katolikus folyóiratnak (akkoriban a későbbi miniszterelnök, Tadeusz Mazowiecki szerkesztette), ami hamarosan meg is jelent, amint arról Wiktor egy 1976. március 29-én keltezett dobogókői képeslapon beszámol. A képeslap aljára Kerényi Grácia, Woroszylski vendéglátója is írt pár szót. Ennél érdekesebb ugyanebből az évből október 24-én kelt levele, amelynek első bekezdését idemácsolom, éppen magyar vonatkozásai miatt:

„Kedves Jerzy,

tegnap gondoltam Rád, mert – megrémül az ember, ha erre gondol! – megvolt a huszadik évforduló. A fiataloknak ez már egy nagyon távoli történet, de nekünk – valami, ami nagyon közeli a mi életünkben, valamilyen módon beléforrott és továbbra is tart... Délután eljött egy kollégám, akivel akkor együtt voltunk ő az egyetlen, aki még él, itt van, és nem mocskolódtott be.⁷ Így hát kettesben ünnepeltünk, majd átmentünk Camillához,⁸ akinél [Kerényi] Grácia más magyar fordító hölgyek kíséretében fogadást adott. Nagyon érdekes és kellemes esténk volt.” Figyelemre méltó nap ez, amikor Magyarországon nagyon kevesen emlékeznek az ötvenhatos forradalomra, Varsóban lengyelek és magyarok együtt ünneplik baráti társaságban ennek a mindkét nép számára emlékezetes eseménynek az évfordulóját.

A nyolcvanas évek elején Woroszylski pár hónapot töltött Nyugat-Berlinben, ahonnan 1981. február 21-én írt nekem arról, hogy felesége, Janka felhívta, hozzájárul-e a Mandelstam házaspárról írt, angolra fordított versének kinyomtatásához? Ugyanis már

7 Wiktor itt alighanem Zygmunt Rzezuchowskira gondol, aki felhagyott az újságrással és üzletember lett – még ma is él Varsóban, utoljára két éve találkoztunk.

8 Camilla Mondral, a *Niki* és számos más magyar irodalmi mű jeles fordítója.

egy évvel korábban írtam neki, hogy Richard Burns cambridge-i költőtársammal együtt többnyelvű nemzetközi antológiát tervezünk *Homage to Mandelstam* címmel (ennek megjelenése egybeesett egy cambridge-i Mandelstam emlékkonferenciával), tehát tudott róla, és természetesen engedélyezte kinyomtatását. Sőt, ebben az előző levelében Wiktor felhívta még figyelmemet Adam Zagajewski kitűnő versére („*Megint nincs hely a lexikonban Oszip Mandelstamnak*”), amit természetesen szintén belevettünk a cambridge-i SOL kiadó által kiadott, Burns-szel közösen szerkesztett kis antológiába. (Magyar részről benne volt Bella István hosszú Mandelstam-verse is.)

Nyugat-Berlinben Wiktort megoperálták, de még időben hazatért Varsóba, hogy mint ismert „ellenzéki” író belekerüljön a Jaruzelski-puccs után foganatosított nagy letartóztatási hullámba. Először Bialolekán, majd Darlówkóban internálták, mintegy tíz hónapra – egy verséből tudjuk az időpontot is, mikor szabadult –, 1982. október 18-án. Ez ugyanis *Az internálás naplójából* második ilyen című versciklusának utolsó darabja. Gondolom, a hosszú internálás (bár körülményei enyhébbek voltak, mint mondjuk az ötvenes években lettek volna) nem tett jót Wiktor amúgy is gyenge lábakon álló egészségének.

Én 1981 ősze és 1984 közt nem jártam Lengyelországban – lehet, hogy a szükségállapot idején be se engedtek volna az egyébként „felforgató tevékenységgel” szemben toleráns lengyel hatóságok. Ezért csak 1984-ben láttam viszont újra Wiktort, s mint a megelőző években, ezután is viszonylag kevés levelet váltottunk. Viszont 1989-ben kaptam tőle egy képeplapot Budapestről. Rövid, de lelkes szövegét ideírom:

Budapest, október 23-a

Kedves Jurek, pár napja itt vagyok ezen a nagyszerű Budapesten, nagyon meghatva és boldogan. Sok érdekes találkozás, sok új ismeretség. Részt vettem a Demokratikus Fórum kongresszusán és ma az a megtiszteltetés ért, hogy beszélni fogok a Bem-szobornál. Nagy lámpalázam van... Kár, hogy Te nem vagy itt, végigjártuk volna a régi utakat (én csak részben tettem ezt meg). Üdvözöllek és öllelek – Wiktor

Woroszylskit a Magyar Demokratikus Fórum nevében Kiss Gy. Csaba hívta meg Budapestre, így vehetett részt az újonnan alakult párt első kongresszusán. Örült a rendszerváltásnak, a demokratikus megújulásnak, de nem nagyon ismerte ki magát a magyarországi politikai viszonyokban. Egyébként fél évvel budapesti útja után Moszkvába is ellátogatott (mint írja 1990. március 8-án kelt levelében), 34 év után először! Gondolom, ott is sok új ismerősre tett szert, sok lengyelbarát demokratával találkozott.

Amint az 1993 karácsonyára írt üdvözlőkártyájából kiderül, ennek az évnek az októberében Woroszylski újra ellátogatott Budapestre, ahol Nagy Imre-emlékéremmel tüntették ki. Örömmel írja, hogy látta az emlékéremmel kitüntetettek sorában az én nevemet is – én azt már korábban átvettem, így hát Wiktossal megint elkerültük egymást Budapesten.

1995. január ötödikéről kelt az a nekem írt üdvözlőkártya, ahol Wiktor először panaszkodik a magyarországi „szokásokkal” kapcsolatban. Az történt, hogy bár a Századvég Kiadó az 56-os Intézetrel karöltve kiadta Wiktornak korábban csak szamizdatban megjelent *Magyarországi naplóját*, honoráriumot ezért nem fizettek, de a szerzőt még a könyv bemutatójára sem hívták meg. (Igaz, engem sem, akinek pedig a fordító Kerényi Grácián kívül talán a legtöbb közöm volt ehhez a fontos és értékes dokumentumhoz.) Hogy valamiképp jóvátegyem ezt az udvariatlanságot, amiért nem tudom, ki volt a felelős, 1995-ben varsói látogatásom során hosszabb interjút készítettem Wiktossal az *Európai Utasnak*. Főleg életének magyar vonatkozásairól kérdeztem, és válaszaiból én is megtudtam olyan dolgokat, amelyekről hosszú barátságunk folyamán vagy nem esett szó, vagy ha esett, elfelejtettem.

Wiktor utolsó sorait egy UNICEF-kártyára írta Varsóból, 1995 decemberében. Ebben írja, hogy még nem kapta meg az időközben megjelent interjút, s hogy mindenképpen készítek róla fénymásolatot. A levél utolsó bekezdésében a politikai fejleményekről esik szó, amiből kiderül, hogy azért szavazott Lech Wałęsára az elnökválasztáson, mert még mindig a „kisebbik rossznak” tartja Kwaśniewskivel szemben. Más kérdés, hogy végül is Kwasniewskiből nem lett túl rossz elnök, mert úgy hiszem, meg tudott szabadulni a „rég, kipróbált elvtársak” gyámkodásától.

Wiktor Woroszyłski 1996-ban hunyt el. Pár hónappal halála után újra Varsóban jártam és felkerestem Jankát, Wiktor özvegyét, aki elmondta, hogy bár Wiktor persze nem olvasott magyarul, örült, amikor kézhez kapta az *Európai utas*-interjút. Úgy éreztem, bár számos versét fordítottam magyarra és közöltem sokfelé Párizstól Újvidékig, bizonyos értelemben tartoztam neki ezzel a hosszú, bensőséges beszélgetéssel. Talán közhely, mégis leírom: Wiktorban a magyarok (nem csak a magyar irodalmárok) régi, őszinte és hűséges barátjukat veszítették el.